

מחיר הגיוון

דרור אטקס

חוקר עצמאי

עמירה הס

כתבת הארץ בשטח הפלסטיני הכבוש

לשלל הצבעים והרקעים של ההתנחלויות ודריהן, שגיליון זה שוטח לפני הקוראים, יש מכנה משותף מהותי אחד, שתפקידנו פה להזכירו (למרות השתאותנו על שבכלל נדרשת תזכורת): כל התנחלות שהיא — דתית, חילונית או מעורבת, בהר או בעמק, לפני המהפך של 1977 או אחריו, עירונית או כפרית, אידיאולוגית או "איכות חיימית" — כל התנחלות לחוד וכולן יחד מבוססות על גזל ישיר של אדמתם הפרטית והציבורית של הפלסטינים, על גזל המרחב, הנוף, המחצבים, מי האקוויפר והמעיינות, הרצף הגיאוגרפי וההמשכיות ההיסטורית, היכולת לטייל, הרכוש, הפרנסה, הירושה, המורשת, התקוות לעתיד, הסיכוי לעצמאות.

בלשון המשפט הבין-לאומי ההתנחלויות הן פשע, משום שנאסר על הכוח הכובש להעביר את אוכלוסייתו לשטח הכבוש. הפשע לא נעצר ולא מתיישן ברגע הקמתה של ההתנחלות, גם לא אחרי חמישים שנה. הוא כל הזמן משתחזר, משתכפל, משתכלל, מסתעף — יחד עם התפשטותן, התרחבותן והתרבותן של ההתנחלויות, עם הצורך להגן עליהן בכבישי ביטחון ולכבד בעוד אדמה את "הריבוי הטבעי" שלהן ואת שאיפות ההתפשטות החקלאיות או התעשייתיות שלהן.

כמו בכל תנועה נחלנית-קולוניאלית (settler-colonial) יש כאן שאיפה על-קרקעית ותת-קרקעית, מוצהרת ובלתי מוצהרת, להחליף את האוכלוסייה המקורית, הילידית, באוכלוסייה הכובשת, להעלים אותה, לגרשה. זהו תהליך שהתחיל לפני 1948, והוא אלים במהותו, גם אם

לאושרנו "הצליח" הרבה פחות מתנועות קולוניאליות נחלניות אחרות בהיסטוריה, שבעיקר רצחו את רוב האוכלוסייה הילידית. הפלסטינים, מצדם, מסרבים להיעלם ולפנות את מקומם, וישראל — הנחושה להמשיך במדיניות ההתנחלות — משכללת את אלימותה הבריוקרטית, המשפטית והצבאית.

בשיח הישראלי הפשע מתנרמל לא רק בשל גיוונם של המתנחלים אלא גם משום מספרם. ממבט ראשון הנתונים אכן נראים כמו הצלחה מסחררת של מפעל ההתנחלויות: 600,000 כ"400,000 חיים בכ"220 התנחלויות ומאחזים הפזורים ברחבי שטח C ועוד כ"200,000 מתגוררים בשטח שסופח לירושלים עם תום המלחמה ביוני 1967.

אבל את אותם נתונים אפשר לקרוא גם אחרת: הישראלים המתנחלים מהווים כ"18% מכלל האוכלוסייה החיה בשטח הגדה המערבית (כולל ירושלים המזרחית), שרובה פלסטיני, ופחות מ"10% מכלל אזרחיה היהודים של המדינה (שהרי בפועל ההתנחלויות פתוחות רק לאוכלוסייה יהודית או "זכאית חוק השבות"), שרובם עדיין מתגוררים בשטח ישראל הריבונית. כלומר, בתום חמישה עשורים שבהם השקיעה ישראל משאבים עצומים לשם ביסוס ההגמוניה הישראלית-יהודית בגדה המערבית והציעה פיתיונות שונים ומשונים כדי למשוך יהודים להתנחל רבע שעה מירושלים וחמש דקות מכפר סבא — עדיין רק מיעוט מקרב הישראלים בחר לחיות שם. אף שישראל הצליחה להדיר את הפלסטינים מהדיון בגורלם והצליחה להרחיב את גבולות הלגיטימיות של ההתנחלות, מאמציה להציף את הגדה המערבית ביהודים ולהקטין בשיעור דרסטי את חלקם היחסי של הפלסטינים נחלו כישלון.

הרצון הטבעי להמשיך ולהתקיים

קודם שנפרט כמה משיטות הפשע, נתייחס לפער שבין ההישג הדמוגרפי המוגבל למדי לבין ההצלחה הגיאוגרפית המרשימה של מפעל ההתנחלויות הממלכתי והמופרט ושל השדולה הימנית והימנית-מרכזית שמתדלקת אותו ושהביאה לנרמולו בתוך השיח הפנים-ישראלי. ההתנחלויות התחילו כאמצעי פוליטי של ממשלות "הציונות הסוציאליסטית", שביקשו לסכל את האפשרות להשבת השטח לפלסטינים ולהקמת מדינה עצמאית משלהם. בתוך זמן קצר הפך האמצעי למטרה לאומית עליונה ומקודשת, שמימון עתק ומלל רב מושקעים בה. שלטון ליכוד כמעט רצוף מאז 1977 העניק למתנחלים ולהנהגתם עוצמה פוליטית שהלכה וגדלה. הסכם אוסלו, שרקחה ממשלת העבודה-מרצ ושנבט ב"1993, הניב בפועל לגיטימציה פלסטינית להתנחלויות כאשר דחה את המשא ומתן עליהן לשיחות על הסדר הקבע. מההבנה העממית הישראלית שרווחה עד סוף שנות השמונים, שלא ייתכן שלום עם ההתנחלויות (אבל ששלום עם הפלסטינים אינו מצרך חיוני כל עוד אין מלחמה), התרחשה קפיצה מהירה בקרב הציבור היהודי אל המסקנה ששגשוג, רווחה והתנחלויות דווקא כן ילכו יחדיו. העובדה היא שמאז תחילת שנות התשעים — ובמקביל למשא ומתן על הסכם מדיני — מספר המתנחלים

בשטחי C ריבע את עצמו. כך נתקבעה בקרב שכבות נרחבות בציבור התפיסה שלא רק שהמציאות היא בלתי הפיכה, אלא שאין כל סיבה להופכה. הקמת הרשות הפלסטינית פורשה בישראל כקץ הכיבוש, והכיבוש המעמיק אך הבלתי נראה הפך לגורם נורמלי בעיני רבים מאזרחי ישראל, שרובם הגדול אף אינו מכיר או אינו זוכר מציאות פוליטית שונה.

במבט פנים-ישראלי, הרבגוניות של מפעל ההתנחלויות והעובדה שהוא פרי שותפות של רבדים וזרמים שונים בחברה הישראלית מסבירות את חוסנו הפוליטי. עם השנים הפכו ההתנחלויות לנקודת מפגש של אינטרסים של מגזרים שונים, שהמשותף להם הוא הרצון הטבעי להמשיך להתקיים ולהתפתח.

הרבגוניות הסוציולוגית של המתנחלים מאפשרת לישראלים לפרק מבחינה תודעתית את המרחב של הגדה המערבית הכבושה באמצעות שלל הגדרות להתנחלויות השונות באופיין. כך נוצרו עם השנים כמה מפות התנחלויות סובייקטיביות, המשורטטות על פי הרקע ומפת האינטרסים של המשרטט. מפות אלו מבטאות את הפער התהומי השורר בין התפיסה הישראלית של המרחב לבין המתרחש בו במציאות, תוך התעלמות מההשלכות ההרסניות שלה על הפלסטינים. שלוחי מפלגת העבודה בבקעת הירדן – חילונים בעיקר – אינם רואים עצמם מתנחלים, אף שנוכחותם הדלילה בשטח המשתרע על כשליש מהגדה המערבית היא תוצאה ישירה של מאמצי ריקונו מפלסטינים (באמצעות איסור שיבתם של עקורי 1967, שטחי אש, השתלטות על מקורות המים, החרמת עדרי צאן והריסה בלתי פוסקת של קהילות). זאת ועוד; גם בעיני רובו המוחלט של הציבור הישראלי אין מתנחלי בקעת הירדן נתפסים כ"מתנחלים". שהרי מה לנקודות המוריקות המאוכלסות בבני דורם המקומיים של אותם "מגודלי שיער ויחפים", כפי שכינה אותם אהוד מנור בשירו "ילדי הירח", ולמפעל ההתנחלויות האלים והמנשל?

דוגמה נוספת לאותו נתק טרמינולוגי ותודעתי מזמנות ההתנחלויות המסיביות בירושלים המזרחית הנקראות כמעט בפי כל ישראלי "שכונות", דוגמת הגבעה הצרפתית, גילה, פסגת זאב, ארמון הנציב והר חומה. שותפים להפרדה הטרמינולוגית הזאת גם לא מעט אנשים המזהים עצמם עם המחנה היוני הישראלי, וחלקם אף מתגוררים בהן.¹

כמה שיותר גדולה, פחות התנחלות

הפרדות תודעתיות אחרות מתקיימות בין המתנחלים האידיאולוגיים למתנחלי הנוחות והאין-ברירה הכלכלית. היעדר תחושת המשיחיות והשליחות הדתית-לאומנית הראשונית מחק את ההגדרה "מתנחלים" מהקבוצה השנייה. למרבה האבסורד, גודלה של התנחלות ואי-דתיותה משמשים גם הזדמנות לסלק ממילון הפירושים את אופייה המנשל: כך הוכשרו מעלה אדומים, אריאל וגבעת זאב כיישובים תמימים, וכך התנחלויות חרדיות גדולות – אגן האיילות (רשמית חלק מגבעת

1 גילוי נאות: הח"מ דרור אטקס גדל באחת מאותן "שכונות".

זאב), ביתר עילית ומודיעין עילית² — נתפסות כ"לא־התנחלויות" משום שהן גדולות וחרדיות ומשום שהן סמוכות יחסית לקו הירוק. יחד עם הקו הירוק שנמחק, נמחקת מהעניין הציבורי גם הזלזלות הנדל"נית שלהן שפורחת על חשבון אדמות פרטיות וציבוריות פלסטיניות.

הסבר נוסף להצלחתו הפוליטית של מפעל ההתנחלויות הוא שביצעו ומבצעים אותו ישראלים נורמטיביים לכל דבר — אזרחים, אנשי צבא ופקידים. בכך כמובן ישראל אינה שונה מחברות קולוניאליות וקולוניאליות־נחלניות בעבר וצאצאיהן הלגיטימיים מאוד בהווה. בעיני יותר ויותר ישראלים, הנורמטיביות של העבריינים, הסדרתיות, השותפות ההמונית ורבת־השנים בגזל והגיבוי החוקי שניתן לו — מאיינים את הפשע.

שלטי הדרכים בכבישי הגדה המערבית שבשטח C הם עדות כתובה לשאיפות ההעלמה של הממסד הישראלי: מצוינים בהם כל התנחלות ומאחז בלתי מורשה, אבל רבים ממאות היישובים הפלסטיניים נעדרים. לפלסטינים אסור להציב בשטח C שלטים עם שמות יישוביהם: כך למשל מיהר המינהל האזרחי להסיר שלט עם שם הכפר א־נבי סמוויל, שתושביו העזו להציב בכניסה אליו.

מדיניות ההתנחלות מייצרת ומבצרת מציאות של עליונות האזרח היהודי על פני התושב הפלסטיני: האזרח היהודי — בין שנולד בחו"ל ובין בארץ, ובין שהוא מוכר כיהודי על ידי הממסד האורתודוקסי ובין שאינו מוכר ככזה — זכאי לכל מה שהשלטון הישראלי שולל מהפלסטיני. הנשכרים הישירים ממצאות זו, שחלקם בציבור הישראלי־יהודי הולך וגדל, מטפחים אידיאולוגיה של עליונות שבה העלמה פיזית, לא רק מטפורית ולא רק של יחידים, כלומר גירוש המוני, אפשרית, הגיונית ואף מתבקשת,³ ובמקרים קיצוניים אף נשמעת הטפה לרצח. ההתגוננות של מפעל ההתנחלויות פועלת במישרין לצמצום המגוון והעושר התרבותי־היסטורי של היישוב הפלסטיני. מי שמתפעל מהגיוון ורואה בו סיבה להשארת ההתנחלויות על כנו נעשה שותף סמוי — אם לא להעלמת הפלסטינים, רצונותיהם, זכויותיהם ורווחתם, אזי לגישה הגזענית שנכון להרע כל הזמן את מצבו של הפלסטיני, ובלבד שלא ייפגעו זכויות היתר של היהודים ורגשותיהם. התפיסה שעל ההתנחלויות להמשיך ולהתקיים רק משום שהן כבר בנות ארבעה וחמישה עשורים נותנת יד להמשך הריסתו של מרקם חיים פלסטיני בן מאות שנים — כי כפי שנבקש להראות, אי־אפשר להמשיך ולקיים את ההתנחלויות בלי לפגוע במישרין בפלסטינים וביחסי הגומלין בינם לבין המרחב שבו הם חיים.

2 יש כמובן התנחלויות חרדיות נוספות כגון עמנואל, תל ציון ואספר הממוקמות עמוק יותר בתוך שטחי הגדה. אף על פי כן, רובה המכריע של אוכלוסיית המתנחלים החרדית מתגורר בשלוש ההתנחלויות החרדיות הגדולות יותר שמספר תושביהן יחד עומד היום על יותר מ־120,000 (ראו מאמרה של לי כהנר בגיליון זה).

3 באחרונה נודע על יוזמות של אנשי ליכוד "להציע" לפלסטינים להגר תמורת תשלום ופיתויים אחרים. סהרוריותן של היוזמות אינה משנה את העובדה שמדובר באנשים מן השורה החברים במפלגת שלטון. ראו רועי צ'יקי ארד, "תוכנית אדלר: האשה שרוצה 'להציל' את הערבים מעצמם", הארץ, 11.2.2016.

המשימה להזכיר את הידוע ולהסביר את המובן מאליו קשה לנו גם משום שהיא נעה בין שני קצוות — הצורך לתת דוגמאות פרטיות והצורך להכליל. כיוון שאי-אפשר למנות את מעשי השוד של כל 220 ההתנחלויות והמאחזים ולספר עליהם, הדוגמאות הפרטיות מפורשות בדיוק ככאלה: נטולות הקשר, רק מקרים מצערים המרחפים בתוך שגרת חיים נורמלית. מנגד, ההכללה מופשטת ומנכרת וקל לנפנפה כגזמה חסרת ביסוס עובדתי. ככל שהתשוקה הציבורית לא לדעת גדולה יותר, כן הולכים שני הקצוות ומתרחקים.

ביצי חופש ושטחי אש

ובכל זאת, נסתכן וניתן כמה דוגמאות משיטות הגזל וההעלמה שגלומות בכל התנחלות, ושאלומות היא דבר יום ביומו:

- ההתנחלות סוסיא בדרום הר חברון הוקמה ב-1983 ומציעה היום מגוון של שירותים קהילתיים מפותחים להתנחלויות ולמאחזי האזור. מאז הקמתה גורשו תושבי הכפר הפלסטיני סוסיא, שקימו קדם במאות שנים לכיבוש הגדה המערבית, שלוש פעמים: ב-1986 הם גורשו ממערות המגורים העתיקות שבהן חיו והמקום הוכרז אתר ארכיאולוגי (לאחר ששטחו הופקע לצורכי ציבור והועבר לידי המתנחלים). התושבים עברו להתגורר במערות ובפחונים בסמוך, בשטח הקרוי רוג'ום אל-חמרי, והמשיכו לעבד את אדמותיהם החקלאיות. ב-1990 הם גורשו בשנית וכל משפחה הקימה לה חושה או אוהל באדמתה החקלאית. ב-2001 הם גורשו בשלישית תוך המתת הציאן, השחתת השדות וזריעת הרס רב. בג"ץ אמנם הורה לצבא לאפשר את שובם לאדמותיהם החקלאיות אבל לא הורה לרשויות לאפשר להם לבנות שוב את בתיהם. המינהל האזרחי דחה את תוכניות המתאר שהציעו התושבים, ומתנחלי סוסיא הקימו בינתיים עוד מאחזים והשתלטו על מאות רבות של דונמים של אדמות חקלאיות. צעדים משפטיים של ארגון "שומרי משפט" — רבנים למען זכויות אדם" חייבו את הצבא להוציא כמה צווי סגירת שטח בפני ישראלים, אך אלו חלים רק בחלק קטן מאוד מאדמות הכפר. כנקמה פנתה עמותת "רגבים", המשימה עצמה אפוטרופוסית של "אדמות הלאום", לבג"ץ, ויחד עם ועד ההתנחלות סוסיא דרשה ממנו שיורה על הריסה מידית של כל מבני הכפר ה"לא חוקיים" בטענה שהם מהווים "סכנה ביטחונית". הרכב בג"ץ בראשות השופט נעם סולברג, תושב ההתנחלות אלון שבות, אמנם לא קיבל את העתירה, אבל הוא התיר לצבא להרוס מבנים של תושבי סוסיא שנבנו בלא אישורי הרשויות בישראל. להתנחלות סוסיא ומאחזיה שלום ושגשוג. בכוח הדחפורים וצווי ההריסה שבידו, המינהל האזרחי נחוש בדעתו לשדל את תושבי סוסיא הפלסטינים לעבור לשטח אחר סמוך לעיירה יטא, התואם את תפיסת התכנון המרחבית של ישראל; כלומר להרחיק ו"להדביק" את מגוריהם של תושבי סוסיא הפלסטינית לשטח A שבסמכות אזרחית של הרשות הפלסטינית ובמקביל "לשחרר" עוד שטח להתפשטות ישראלית.

- ההתנחלות מעלה אדומים, עיר שהיא פרוור של ירושלים, נבנתה על אדמה שהופקעה בשנות השבעים מהכפרים עיסאווייה, אבו דיס, אל-עזרייה, א-טור, חאן אל-אחמר ונבי מוסא. בדואים משבט הג'האלין, שגורשו אחרי 1948 מהנגב, התמקמו באזור זה עוד לפני 1967. חלקם גורשו שוב ממאהליהם באמצע שנות השבעים כדי לאפשר את בניית השכונות הראשונות של מעלה אדומים. אחרים גורשו בשנות התשעים כדי לאפשר את הרחבתה. כעת צפויים אלפים אחרים לגירוש נוסף כדי לפנות עוד שטח להתנחלויות האזור, ובינתיים הם חיים בתת-תנאים בשל סירובה של ישראל להתיר להם לבנות ולחברם לתשתיות. במקביל העיירות והשכונות הפלסטיניות עצמן כאל-עזרייה, אבו דיס וענאתא (כיום ב"שטחי הרשות"), אשר איבדו את עתודת הקרקע שלהן לטובת מעלה אדומים ושכנותיה, סובלות מצפיפות דיור ומקריסת תשתיות כרונית.
- ההתנחלות איתמר הפכה עיר ואם בתרבות "ביצי החופש"⁴. זמן רב לפני שהוקמה ההתנחלות ולפני שנוסדה מדינת ישראל, חיו פלסטינים בכפר ח'רבת א-טוויל. הכפר הוא למעשה שלוחה אחת מתוך עשרים שלוחות כפריות של הכפר עקרה השוכן מדרום-מזרח לשכם, והוא ממוקם קילומטרים אחדים ממזרח לכפר האם, סמוך לשטחי המרעה הרחבים שגולשים מגב ההר ועד לבקעת הירדן. שלוחות יישוביות אלו הן חלק מתהליך טבעי שנובע מגידול אוכלוסין ומאורח חיים מסורתי שנסמך על גידול ערדי צאן וחקלאות בעל, שדחף משפחות להתקרב למקורות מים ולהרחיב את השטח החקלאי המעובד. שלוחות אלו קדמו לא רק לכיבוש הישראלי אלא כאמור גם להקמת מדינת ישראל. ובכל זאת, חודשים ספורים לאחר כיבוש הגדה המערבית הכריז הצבא על רוב המורדות המזרחיים של גב ההר, למן קו הרוחב שנמתח בין רמאללה-יריחו בדרום ועד גבולה הצפוני של הגדה המערבית (אדמות טובאס), שטחי אש הסגורים לכניסת כל אדם למעט "תושבי הקבע במקום". אלא שצה"ל מסרב בעקשות להכיר בתושבי ח'רבת א-טוויל (כמו בתושבי עשרות כפרים אחרים הממוקמים בתוך שטחי אש מוכרזים) כ"תושבי קבע". בכפר זה, שבו מתגוררות עשרים משפחות (כ-200 נפשות), לא ניתן להניח לִבְנֵה אחת באופן חוקי משום שכל תושביו מוגדרים על ידי שלטונות הצבא "פולשים לשטח אש". שם, כמו בשלוחות הכפרים האחרות באזור, המינהל האזרחי הורס בשיטתיות מבנים שאנשים שיפצו ובנו. קילומטרים אחדים משם משגשים ההתנחלות איתמר ומאחזיה, שחלקם בנויים גם הם בתוך אותו שטח אש המכונה על ידי הצבא "904 א". בתייהם, למותר לציין, אינם נהרסים, בעוד גישתם של תושבי הכפרונים הפלסטיניים לאדמותיהם נחסמת — אם בשל הכרזה על "שטחי אש סגורים" ואם בשל אלימותם של השכנים מתנחלי איתמר.
- ההתנחלות ביתר עילית הוקמה במהלך המחצית השנייה של שנות השמונים על אדמות הכפרים נחאלין וחוסאן שהוכרזו "אדמות מדינה", וכיום היא מונה כ-50,000 תושבים,

4 באחד ממאחזי הלוויין של איתמר, גבעות עולם, שהקים אברי רן, מגדלים תרנגולות בלולים מרווחים ומשוקים ביצי חופש בחנויות אורגניות ואחרות ברחבי המדינה.

כולם חרדים. מאז הקמתה הלכה ההתנחלות והתפשטה צפונה אל תוך אדמות הכפר ואדי פוכין, ובעצם ימים אלו בולדוזרים מכשירים את שכונות העתיד של ההתנחלות. כך יידחס הכפר בין צור הדסה ממערב, הבנויה בצדו הישראלי של הקו הירוק, לבין ההתנחלות הענקית ביתר עילית שמדרום-מזרח לו. המוני מתנחלים מהאזור פוקדים מדי שבוע את הוואדי המעובד של ואדי פוכין — אדמתם הפרטית של תושביו — וחלקם אף שוחים בבריכות ההשקיה ועושים "על האש" מתחת לסככות שהחקלאים הקימו ובין שדות התיירס והפלפל ובתי הרשת. הם באים חמושים, ולכן ילדי הכפר ונשותיו מפחדים לרדת לחלקותיהם. כשמעירים למבקרים הלא-מוזמנים שאלה אדמותיהם של התושבים, הם דורשים לראות את מסמכי הטאבו. בקיץ 2014 הוכרזו עוד כ-4,000 דונם מאדמות כפרי האזור, בהם גם שלושת הכפרים המוזכרים פה, "אדמת מדינה", והמתנחלים מקווים שעליהם תיבנה העיר החדשה גבעות. אשר לכפרים הפלסטיניים עצמם, ישראל מוסיפה לשלוט ביכולתם להרחיב את הבנייה ולשנות את תוכניות המתאר שלהם, משום שרוב עתודות הקרקע שלהם נמצאות בשטח המוגדר שטח C (שטח שבו חלה שליטה ישראלית מינהלית-אזרחית וביטחונית).

- בפסגת זאב שומעים הרבה רוסית. לנווה יעקב עברו צברים רבים שלא מצאו פתרון דיור קרוב יותר למרכז העיר. בלי לזכור ובלי לדעת, שתי "שכונות" צפון-מזרח ירושלמיות אלו חבות הרבה לכפר חיזמה. כשליש מתוך כ-10,000 הדונמים שלו הופקעו וסופחו לשטחה המוניציפלי של ירושלים שבועות אחדים לאחר המלחמה ב-1967. על שטחים אלו נבנו לימים חלקים גדולים מנווה יעקב (החל משנות השבעים) ופסגת זאב (החל משנות השמונים). בעוד שטחי המרעה והחקלאות המערביים של הכפר סופחו לירושלים, חלק ניכר מתושבי הכפר — כמו בכפרים רבים אחרים סביב העיר — נותרו ללא קרקע וללא מעמד אזרחי שיאפשר להם להיאבק על זכויותיהם. מציאות זו, שהתקבעה עם בניית גדר וחומת ההפרדה (שני האלמנטים קיימים באזור זה), מאפשרת את המשך הבנייה לישראלים בלבד, על חשבון בעלי הקרקע שכיום אינם יכולים אפילו לדרוך על אדמותיהם המופקעות.
- עלי זהב, שהייתה במקורה התנחלות חילונית של איכות חיים, שילשה או אף ריבעה את שטחה מאז ראשית שנת 2011. השטח הוא אדמות המרעה של שני הכפרים השכנים א-דיפ ודיר בלוט ממערב לסלפית, שהולכות ונאכלות היום לטובת התגשמות החלומות הנדל"ניים של דור הדתיים הבורגנים בהתנחלות לשם, שרשמית היא רק שכונה של התנחלות האם עלי זהב. מדובר בשטחים שהצבא הכריז עליהם בשנת 1981 אדמות מדינה ולאחר מכן העבירם לידי המתנחלים באמצעות החטיבה להתיישבות. סביב השטחים שבהם נעשת הבנייה יש מאות דונמים של עצי זית עבי גזע המכוסים בשכבת אבק סמיכה בשל עבודות העפר סביב, וגישת בעליהם אליהם הולכת ונעשית קשה מחודש לחודש. מדובר בכרוניקה מוכרת וידועה מראש: תושבי ההתנחלות המתרחבת דורשים — בשל "המצב הביטחוני" כמובן — כי השטחים סביבם יהיו "סטרייליים", דהיינו אסורים לכניסת פלסטינים. סביב ההתנחלות המתפשטת מתרחבים אפוא בהדרגה המעגלים של אדמה חקלאית פלסטינית

שבעליה ומעבדיה מודרים ממנה בפרקטיקה של השתלטות אשר הוכיחה את עצמה בכל התנחלות ומאחז – עירוניים או חקלאיים, חילוניים או דתיים.

קידוש מזויף של אדמות מדינה

הבה נתעכב לרגע על ההבחנה בין "אדמה פרטית" ל"אדמת מדינה". המעטים מקרב הציבור הישראלי שעוד זוכרים את הפרטים חושבים שמה שנבנה על אדמה פלסטינית פרטית עד סוף שנות השבעים (כלומר עד בג"ץ אלון מורה) היה כורח המציאות או טעות שתוקנה, ושעתה רוב ההתנחלויות בנויות על "אדמות מדינה" ולכן הן "חוקיות". אך לאמתו של דבר רובן הגדול של ההתנחלויות נבנו תוך השתלטות מסיבית על אדמות פרטיות (למעלה מ-30% משטחן הכולל של ההתנחלויות),⁵ ובכמה מהן רוב השטח שעליו בנויה ההתנחלות הוא אדמה פרטית (בית אל ועפרה הן הדוגמאות הבולטות ביותר). מתברר שאיונם של הפלסטינים כולל גם את הפיכת רכושם הפרטי להפקר מוחלט: ברצונם – האדונים היהודים מכבדים, וברצונם הם מפקיעים לצורכיהם. ואכן בהתנחלויות רבות הפכו מובלעות של קרקעות פלסטיניות פרטיות – כלומר כאלה שישאל טרם השכילה להמציא את המנגנון שיאפשר את הפקעתן הפורמלית⁶ – לגינות ופארקים ציבוריים לשימושם של המתנחלים ולהנאתם. דוגמאות לכך ניתן למצוא בין השאר בהתנחלויות הרחוקות מדימוין של ההתנחלויות ה"קיצוניות", כגון ביתר עילית, מודיעין עילית, קדר, אלקנה ונוקדים.

ואולם התחבולה המוצלחת ביותר הייתה ונותרה הגדרתן של עוד ועוד אדמות פלסטיניות שאינן רשומות בטאבו כפרטיות – "אדמות מדינה", כלומר אדמות ציבוריות. בתרגום לעברית הגמונית מדובר בשטחים המוקצים למתנחלים בלבד ונשללים מהפלסטינים. מדיניות זו חושפת את הנחת היסוד של הרשויות הישראליות, המכירה בלגיטימיות של הפלסטינים כיחידים בלבד (ורק כל עוד הם משתפים פעולה בצייתנות עם המשטר הישראלי שנכפה עליהם), אך שוללת את הלגיטימיות של הציבור הפלסטיני כקולקטיב, ובוודאי ככזה הזכאי לזכויות קולקטיביות על האדמה שבה נולד ובה הוא חי.

כבר בשנת 1968 הוציא השלטון הצבאי הישראלי צו שהתלה את הליך הסדרת הקרקעות שהחל בתקופת המנדט הבריטי ונמשך בשנות השלטון הירדני, שבהן הספיקו לרשום בטאבו רק כ-30% מכלל השטח שהפך להיות הגדה המערבית הכבושה (חלק הארי של האדמות שהוסדרו נרשם כאדמות פרטיות). התליית הליך הסדר המקרקעין – ויהיו ההסברים לה אשר יהיו – אפשרה לרשויות הישראליות החל מראשית שנות השמונים להגדיר שטחים נרחבים מאוד "אדמת מדינה". לפי הפרשנות הישראלית לחוק הקרקעות העות'מאני, אדמות שלא

5 דרור אטקס וחגית עופרן, 2007. "אשמים! בניית התנחלויות על אדמות פרטיות – הנתונים הרשמיים", שלום עכשיו (מקוון).

6 מסה זו נכתבה לפני קבלתו בקריאה ראשונה של חוק ההפקעה (חוק ההסדרה) בדצמבר 2016.

נרשמו כפרטיות ולא עובדו או כאלה שעובדו באופן חלקי במשך כמה שנים רצופות נחשבות אדמות מדינה, ולכן "חוקי" להעבירן לידי אזרחים ישראלים-יהודים. ערב מלחמת 1967, כחצי מיליון דונם⁷ — מתוך כ-5.6 מיליוני דונם (שטחה של הגדה המערבית) — נרשמו כאדמה בבעלות הכתר הירדני. רוב הדונמים האלה היו מרוחקים מהכפרים הפלסטיניים — באזורים המדבריים של הגדה ובבקעת הירדן. עם השנים, ובייחוד בשנות שלטון של ממשלות הליכוד, הוכרזו שטחים נרחבים כאדמות מדינה (כ-755,000 דונם) — רובם בגב ההר, בלב האזורים המאוכלסים של הגדה המערבית. צוותים ייעודיים במינהל האזרחי (צוות "אדמות סקר") ממשיכים לעבוד ללא לאות על מיפוי והגדרת קרקעות פלסטיניות נוספות כאדמות מדינה, המיועדות באופן בלעדי להרחבת שטחי ההתנחלויות (למעט מקרים נדירים).⁸

היתממותו של המתכנן הישראלי

הקרבת ערכי נוף לשם הגשמת האינטרסים הסקטוריאליים של המתנחלים היא חלק מובנה בסיפור ההתנחלויות. על פי רוב הקרבה זו מוכחשת, ולעתים היא מתורצת כהכרח בל יגונה. למשל, שטחי מרעה פתוחים מוצגים כ"אדמות טרשים" שאינן שייכות לאיש (כלומר "אדמות מדינה"). על מנת להפוך את הטיעון הזה לפרוורי בתים צמודי קרקע ליהודים התגבשה בקרב המתכננים הישראלים בגדה אסכולה חלוצית של תכנון יישובים. התנחלויות כמו אפרת או אריאל (הנחשבות "מתונות"), הבנויות על פני רכסים שאורכם קילומטרים אחדים אך נטולות כל מרכז אורגני, הן הביטוי המובהק ביותר לכך. אלא שהמציאות מלמדת כי גם הן אינן מסוגלות להתקיים רק על "הגבעות הטרשיות" שהוקצו להן "כחוק", ועל כן גם שטחים שפלסטינים עיבדו בעבר או עדיין מעבדים בהווה ומשובצים בין ה"טרשים" ומסביבם סופחו בפועל אל תוך שטחי ההתנחלויות, והפיקוח או זכות הווסו על הגישה אליהם נמצאים בידי המתנחלים. המציאות החוקית, שמאפשרת תכנון ובנייה של ההתנחלויות לכאורה רק על אותן פיסות קרקע המנותקות זו מזו, המוגדרות "אדמות מדינה", לא רק מזמינה אלא לרוב אף מחייבת פלישות קבועות לקרקעות שאפילו ישראל מכירה בהן כפרטיות, וזאת כדי ליצור רצף בין המובלעות המרכיבות את שטחי השיפוט של ההתנחלות. ההיתממות הממסדית שעומדת מאחורי שיטה זו היא בבואתו של הבוז המוחלט של השלטון הישראלי בגדה, הן כלפי זכותם של הפלסטינים להחזיק ברכושם הפרטי והן כלפי זכותם להחזיק, להשתמש ולפתח את אדמת הציבור לפי שיקול דעתם וצורכיהם.

7 ראו ניר שלו ואלון כהן-ליפשיץ, 2008. התחום האסור: מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטיניים בשטח C, ירושלים: במקום, עמ' 22; ניר שלו, "באצטלה של חוקיות: הכרזות על אדמות מדינה בגדה המערבית", בצלם, פברואר 2012, עמ' 20.

8 במרץ 2016 פרסם משרד מבקר המדינה דוח ביקורת מקיף על תחום הסדרת המקרקעין במינהל האזרחי. ראו "אזור יהודה והשומרון — פעילות יחידת הפיקוח והאכיפה והיבטים בהסדרת מקרקעין", דוח שנתי 66ב, פרק שני.

ההכרזה על אדמות מדינה אינה רק תהליך דינמי וכמעט בלתי מוגבל של גזל. היא הולכת יד ביד עם עצם ההכחשה וההתכחשות לקיום ההיסטורי והתרבותי של הפלסטינים ולרבגוניותו. בשנים האחרונות התגלגלו ההכחשה וההתכחשות לכדי תופעה ייחודית: "גירום" של מקאמים — אתרים מוסלמיים קדושים שמתנחלים משתלטים עליהם ומייחדים אותם כהמשך לתופעה דומה של קידוש קברי צדיקים בתוך גבולות 48 — אם הם קבורים שם ואם לאו. כך לדוגמה מצפון לבית אל השתלטה ההתנחלות על קבר שיח' עבדאללה והפכה אותו לאתר תיירות המסמל את "חלום יעקב", וההתנחלות אלון מורה השתלטה על קבר שיח' בילאל ושילבה אותו במאמציה למשוך מבקרים למקום.

שלטון המנדט וממלכת ירדן, כמו השלטון העות'מאני לפנייהם, החלו לבצע את הסדר הקרקעות בפלסטין כחלק מניסיון לייעל את המשילות ואת מערכות התכנון וגביית המסים. רישום הקרקעות נעשה מתוך התחשבות במסורות האחזקה והעיבוד של הקרקעות ובסדר החברתי שהתגבש במהלך דורות. לעומתם, מערכת השליטה הישראלית מתכחשת לקיומה של תרבות כלכלית מסורתית לא-קפיטליסטית; תרבות שאינה מבוססת על ניצול תעשייתי מודרני של משאבי הטבע, אלא כזו המייצרת באמצעים ובהיקפים צנועים הרבה יותר. הרשויות הישראליות מסרבות להכיר בתוקפה של כל בעלות או חזקה פלסטינית על קרקע שאינה רשומה ומתועדת כמקובל במדינות המערב, וזאת לאחר שהתלו, כאמור, את תהליך ההסדרה והרישום. סירוב זה נועד בראש ובראשונה לאפשר את בנייתן ואת הרחבתן של התנחלויות על אותן אדמות לא מוסדרות שישראל מזהה את הפוטנציאל להכריז עליהן אדמות מדינה.

ישראל עושה אפוא דבר והיפוכו: מצד אחד, כשהיא בוחנת את כשרות נוכחותם של הפלסטינים הילידים במקום כלשהו, היא מקדשת ומקבעת את השיטה של בעלות פרטית קפיטליסטית על הקרקע, ברוח הקפיטליזם. הוכחת הבעלות הפרטית היא התנאי להישארותם, ואי-הוכחת בעלות פרטית היא עילה לסילוקם. מצד שני, ברוח תורות כמעט-סוציאליסטיות, ישראל מתייחסת לקרקע כאל משאב כלל-ציבורי המיועד לטובת הכלל, אלא שהכלל הוא אך ורק האוכלוסייה הישראלית היהודית הכובשת.

תאי שטח לפלסטינים

ההתייחסות ל"אדמת מדינה" כאל אדמה שאינה שייכת לאיש, כלומר כזו השייכת לעם היהודי בארץ ובתפוצות, מסגירה "מנטליות של סוהרים" שפיתח הציבור הישראלי בעקבות חוקי המקרקעין ומוסדות המקרקעין בישראל. ציבור זה אינו מסוגל לדמיין את הקיום הפלסטיני אלא בתאי שטח מצומצמים, חסרי מרחב גיאוגרפי ועומק היסטורי. מנטליות אדנותית זו מפרידה את הפלסטינים מעתודות הקרקע שלהם, מזכותם לעתיד של תכנון ופיתוח ושימור. פקירי המינהל האזרחי, שלוחי הממשלה, נוהגים כך בפועל — פעמים רבות על מנת להכשיר בדיעבד את מה שהחל כגזל אדמות "מופרט" שבוצע על ידי המתנחלים. הנה עוד הסבר

לחוסנן הפוליטי של ההתנחלויות: הסימביוזה בין תפקודן כחומות הסוגרות על תאי השטח הפלסטיניים ובין הגישות הרווחות בקרב כלל הציבור.

גירוש קהילות רועים וחקלאים מיישוביהן — כמו ח'רבת א-טוויל וסוסיא שהוזכרו לעיל ועשרות קהילות בדואיות ואחרות — גם הוא פועל למחיקת אורחות חיים וקצב חיים השונים מאלה שמוכרים בעולם המערבי, ומתנכר לדינמיקה של תהליכי שינוי שעוברת החברה הפלסטינית, שמנסה גם לשמר כמה ממאפייניה המסורתיים. חוקה גם על המזרחנים הישראלים העובדים בשירות משרד הביטחון שהם מכירים היטב את שורשיו של אורח החיים של מגדלי צאן ומעבדי אדמה לצרכים אישיים וקהילתיים, ואת מקומו החשוב במארג החברתי הפלסטיני (המשמר למרבה האירוניה תרבות חומרית בת אלפי שנים, שניתן לזהותה בנקל בספרות המקראית). אך קהילות אלו, שמדרך הטבע גדלות והולכות, מתנגשות במשימת הייחוד של המרחב שבו הן פרושות. מתשובות המדינה לעתירות שהוגשו לבג"ץ נגד גירושם של משפחות רועים מתברר שוב ושוב שבעבור קובעי המדיניות הישראלים, במרחב שבין הירדן לים אין מקום וגם לא לגיטימיות לתרבות חומרית שונה מהמודל של משפחה גרעינית הגרה ביחידת דיור בעלת כתובת קבועה. גישה מזלזלת ומתעלמת זו משתקפת היטב בתשובת פרקליטות המדינה משנת 2013 לעתירת תושבי 12 הכפרים השוכנים בתוך שטח אש 918 שממזרח לעיירה יטא בדרום הר חברון:

כפי שעולה מהתשתית העובדתית המפורטת בהרחבה לעיל, העותרים בעתירה הנוכחית לא היו "תושבים קבועים" בשטח אש 918 עובר להכרזת המפקד הצבאי על סגירת השטח. מדובר באנשים אשר ככל הנראה התגוררו מגורי קבע ביאטה [הטעות באיות במקור], ולכל היותר חלקם נהג לשהות בשטח המדובר, מעת לעת, למשך תקופות קצרות לצרכי חקלאות ומרעה. ברי כי המקום לא הפך למרכז חייהם והעותרים אף רשומים במרשם האוכלוסין הפלסטיני כמי שמתגוררים ביאטה. ערב ההכרזה על סגירת השטח, בשטח המדובר כלל לא היו מצויים מרכיבים המאפשרים לקיים אורח חיים בסיסי והנחוצים לשם יצירת מרכז חיים, ובכלל זה בתי ספר, שירותים רפואיים, מסגדים, מקומות שבהם ניתן לרכוש מצרכים בסיסיים, מוסדות תרבות, תשתיות מים וחשמל וכיו"ב (ההדגשות במקור).⁹

אבל מעשה המחיקה וההעלמה גורף הרבה יותר. בחלוף השנים, עם הגידול במספר ההתנחלויות ובשטח שעליו הן פרושות ותחת חסותו של מה שכוונה "תהליך השלום", שובשו חלקים גדולים של המרחב הפלסטיני עד לבלי הכר: דרכים היסטוריות נחסמו. המרחב הפתוח של מאות כפרים קוצץ ולעתים נחמס כולו. קשרים גיאוגרפיים טבעיים שנוצרו במהלך הדורות בין כפרים שונים ובין כפרים לערים ולעיירות, הלכו ונפרמו. גישה למקורות מים ולמעיינות נחסמה. נהרסו קשרי גומלין בין טבע לאדם — מטעים, טרסות מעובדות ושבילים. ההתנחלות המאוכלסת ביותר בגדה המערבית, מודיעין עילית, התפשטה כל כך עד שמחקה את הדרך

9 ראו תשובת המדינה בבג"ץ 413/13 ר"ר 1039/13 מיום 29.7.2013, סעיף 141.

הטבעית שקישרה בין הכפרים חרבתא, דיר קדיס וספא וגם בלעה מטעים של תושבי הכפרים סביבה — פרי עמל כפיים וקשר אינטימי לאדמה בני מאות שנים. ההתנחלות קדומים השתלטה על הכביש המחבר את כפר קדום לכפר ג'ית בואכה שכם. ההתנחלות אלקנה בלעה מטעי זיתים נרחבים של הכפר א־זאווייה וחסמה את הדרך ההיסטורית שמחברת בין כפר קאסם לכפרים שבנפת סלפית. הכבישים שסללה ישראל בגדה המערבית נבנו כדי לקשר את ההתנחלויות זו לזו ולישראל. במקרים רבים מתכנניהם של כבישים אלו לא התחשבו בצורכי הפלסטינים, ולא פעם גם אפשרו השתלטות מתנחלים על אדמות משני עבריהם (למשל כביש 60 בחלק העוקף את רמאללה) וחסימה של היציאה אליהם מהכפרים הפלסטיניים. הצעד המתבקש הבא היה הכשרת רשת כבישים נפרדת לפלסטינים בניסיון "לפצות" אותם על הפקעת רובו של המרחב מידיהם. פעולות זוללות קרקע מעין אלו עשויות להיות מוכרות לקוראי העיתונים הישראליים בשם "הבטחת רצף תחבורתי לפלסטינים".

גוש ההתנחלויות ממודיעין לגבעת זאב ולרמות — יחד עם כביש 443 שהוא בפועל, גם אם לא באופן רשמי, בשימוש ישראלים בלבד — קטע את הרצף הטריטוריאלי הפלסטיני במרכז-מערב הגדה המערבית, ניתק כפרים שכנים זה מזה והגדיל את המרחק ביניהם ובין חקלאים לאדמותיהם. המרחב סביב כביש 443, שעובר בתוך הגדה אך מנותק ממנה באמצעות המערכת המסועפת של גדר ההפרדה באזור זה, כמעט "נקי" מערבים: ביישוב אל-ח'לאילה השוכן בין ההתנחלויות גבעת זאב וגבעון אסור לבנות. הכפר א־נבי סמויל נתון למשטר חמור של איסורי תנועה ובנייה שגרמו לרוב הצעירים המוכטלים שבו "להגר" לכפרים שכנים, שנמצאים ב"צד הפלסטיני" של גדר ההפרדה.

ריסוק המרחב הפלסטיני הוא התנכרות לרציפות היסטורית-גיאוגרפית עשירה. קל יותר להמשיך ולנשל חברה שההיסטוריה שלה נמחקת מהתודעה. עשרות אלפי אזרחים ישראלים, שאינם מתנחלים, שנוסעים בכביש 443 והסתעפויותיו לירושלים מדי יום, משוכנעים שהם נוסעים בלב ישראל. קיומה של חלופה זו תורם לאיכות החיים שלהם, ובחירתם לנסוע בו מגבירה את התמיכה במפעל ייחוד הגדה המערבית, גם אם הם עצמם בוחרים שלא להתגורר בה. אובדן אדמות הכפר בית עור א־תחתא, בית הספר של ספא שאסור להרחיב בגלל קרבתו לכביש, בידודו של הכפר בית סירא — כל אלה הם זוטות בעבור הנוסע הישראלי, עובדות שנמחקו עוד בטרם נכתבו. זהו עוד פן של ההצלחה הגיאוגרפית של הפרויקט, גם אם מספר המתנחלים ביחס לכלל האוכלוסייה יוסיף להיות זניח.

מודרים מהדיון בגורלם

אף שתנועת ההתנחלות נוגעת ישירות בחייהם, הפלסטינים משני עברי הקו הירוק מודרים מהדיון על הלגיטימיות שלה. זוויות הראייה שלהם אינן נחשבות ואף נתפסות בעיני הרוב היהודי כבלתי לגיטימיות ("נדרש רוב יהודי בשביל כל ויתור"). החברה היהודית-הישראלית דנה בהתנחלות על בסיס ההנחה הציונית שמדובר בכלל בפרויקט של "עם ישראל" לדורותיו

ועל תפוצתו, ששב לארצו, ולא של הישות המדינית המודרנית – מדינת ישראל, שבה חיים גם מיליוני אזרחים פלסטינים. גבולות הלגיטימיות של מפעל ההתנחלויות נקבעים על ידי ישראלים בלבד והם מתרחבים עם התרחבותם של המתנחלים, התרחבות נוכחותם הציבורית והתגברות קולם במוסדות השלטון.

יהודים רבים שחיים בחו"ל רואים עצמם משתתפים לגיטימיים בדיון הפוליטי הפנים-ישראלי. עשרות אלפי יהודים שהיגרו לישראל מתגוררים בהתנחלויות (לרבות ב"שכונות" בירושלים המזרחית), אך עדיין שומרים על אזרחותם האחרת. סביר להניח שעל הנייר, רבות ממדינות המוצא שלהם חותמות זה כחמישים שנה על הקביעה שההתנחלות היא עבירה על החוק הבין-לאומי ומכשול לשלום. הפער בין ההצהרות לחוסר המעש הבין-לאומי הוא עוד הצלחה פוליטית של מפעל ההתנחלויות. כמוהו גם גורם הזמן: השליטה הישראלית בגדה המערבית (כולל ירושלים המזרחית) וברצועת עזה בכארבעה מיליון בני אדם חסרי זכויות אזרח נמשכת לאורך שני שלישים מתולדות המדינה. רוב רובם של הישראלים אינם מכירים מציאות אחרת ואינם מערערים על זו המוכרת להם.

בגדה המערבית הכול קורה באמצעות צווים צבאיים: הפקעת אדמות והקצאתן להתנחלויות או לעמדות צבאיות או לכבישים לטובת היהודים, שינויים בהסדרי התנועה, שינויים בענישה בבתי המשפט הצבאיים, השינוי בגיל הקטינות, סגירת שטח זמנית או ממושכת, שכר עבודה לפלסטינים. כל תחומי החיים מוגדרים בצווים צבאיים, שהם המקבילה לחוקים בממשלים דמוקרטיים (או כאלה המתיימרים להיות דמוקרטיים). את הצווים מחברים מפקדים ומשפטנים צבאיים שאינם נבחרים על ידי הציבור: לא הפלסטיני, שעליו חלים הצווים, ולא הישראלי. אבל כישראלים, מחברי הצווים תלויים בציבור הישראלי-יהודי. למשל, אם ירצו להשתלב בפוליטיקה או להיכנס לעולם העסקים כיום מן הימים, יהיה עליהם להוכיח את יעילותם ככובשים של עם אחר כדי להצליח באזרחות ובמשחק הקרוי דמוקרטי.

זה חמישים שנה הולכת השיטה ומשתכללת, הולכת ונקרשת בתודעה הישראלית כנורמלית. מערכת המשפט כפולה: חוק אזרחי ישראלי למתנחלים, וצווים צבאיים לפלסטינים שחיים באותו שטח. התשתיות כפולות. אמות המידה לפיתוח ולנגישות למשאבי טבע – שונות. אזרחים מול נתינים, חופש תנועה מלא לראשונים, איסורי תנועה לאחרים. אין נורמלי מזה.

כפי שאמרנו לעיל, הנורמליזציה של ההתנחלות בעיני הציבור הישראלי, והצגתה כעניין "פנים-ישראלי" גרידא השואב מ"זכות אבות", עומדות בסתירה גמורה לדשדוש הדמוגרפי של המפעל. והדשדוש הדמוגרפי של ההתנחלויות עומד ביחס הפוך להצלחה העצומה שלהן בעיצוב סדר יומה הפוליטי והכלכלי של מדינת ישראל ובעיצוב המרחב.

הכישלון הדמוגרפי הכפול עד 1990 (הן ביחס למספר התושבים הפלסטינים בגדה המערבית והן ביחס למספר האזרחים היהודים שלא עקרו להתנחלויות) היה גורם חשוב במכלול השיקולים שעמדו בפני מעצבי המדיניות הישראלית בגדה ערב משא ומתן מדריד

עם ירדן ובעקיפין עם אש"ף. מספרם הנמוך יחסית של היהודים שנענו עד אז להזמנת הממשלות לבוא ולחיות טוב יותר ובזול בשטח הכבוש הוכיח שהשטחים ואידיאולוגיית ההתנחלות לא ממש עניינו את רוב הישראלים, או לא שכנעו אותם שמדובר בהתיישבות קבע. חוסר עניין זה החליש את התירוצים הרשמיים להמשך השליטה בשטחים הכבושים, בעוד העולם דרש, לפחות באופן רשמי, "פתרון". בהסכמי אוסלו הבעיה תוקנה באופן יצירתי: בכסות של משא ומתן לשלום, בסופו של דבר עוצב ההסכם כדי לרצות את המתנחלים בשלב הביניים הזמני ולהבטיח לא רק את הישארותם בבתיים אלא גם את יכולתם להתרחב ולמשוך מתלבטים נוספים. עקרון שלום ההתנחלויות קודש והפך לכלי במאמץ להתגבר על אי-ההצלחה הדמוגרפית. בעשרים וחמש השנים האחרונות הועצמו תהליכי ההעלמה והמחיקה האינהרנטיים למפעל ההתנחלות שתוארו לעיל, והרחיבו את מעגל הישראלים השותפים להם. בהסכם הביניים, אם כך, השכילה ישראל להניח את היסודות לייתורו ולאי-היתכנותו של הסכם קבע שיחייב את פינוי ההתנחלויות — יסודות שמנציחים את הזמני.

ב-1990–1991, ערב הכניסה למשא ומתן, הפתרון נראה ברור וכמעט מוכן — מדינה פלסטינית לצד ישראל. שטחה גם הוא היה ברור לקהילה הבין-לאומית, למחוללי האינתיפאדה הראשונה ולהנהגת אש"ף, לפלסטינים אזרחי ישראל ולתומכי השלום הישראלים: המרחב הפלסטיני שנכבש ב-1967 — כלומר הגדה המערבית, כולל ירושלים המזרחית ורצועת עזה. מבחינת הציבור וההנהגה הפלסטיניים זו הייתה פשרה קשה וכואבת, משום שמדובר ב-22% בלבד ממולדתם. אבל הצמא לעצמאות ולמדינה גבר. המרחב המיועד למדינה היה מנוקד במובלעות יהודיות ישראליות, ההתנחלויות. נציגי אש"ף, שחיו בגולה והיו עיוורים להשפעתן המרחבית של ההתנחלויות, הסכימו לדחות את הדיון בגורלן לשלבים מתקדמים יותר של המשא ומתן שהתווה הסכם אוסלו, אך לתומכי פתרון שתי המדינות היה ברור שאי-אפשר להקים מדינה פלסטינית בלא פינוי ההתנחלויות.

כרבע המאה שחלפה מאז ובמקביל למשא ומתן מתוקשר התהפכה התמונה: המרחב הפלסטיני עם מובלעות אקס-טריטוריות ישראליות הפך למרחב ישראלי ובו מובלעות פלסטיניות בשלטון עצמי מוגבל בסמכויות, בחופש החלטה ובגישה למשאבים. ישראל ניצלה עד תום את הרצון הטוב, האמון, הבורות, התמימות והטיפשות של הנהגת אש"ף בחו"ל ובמרוצת שנות המשא ומתן השתלטה על הקרקע בשיטות שנלמדו עוד לפני 1967 וגם אחר כך, כדי למזער ולפצל ולבתר את המרחב הפלסטיני המיועד למדינה. כך היא פתרה את הכישלון הדמוגרפי שלה: אם אי-אפשר ליידה את השטח על ידי הצפתו באנשים, ניהד אותו באמצעות דחיקתם ומעיקתם של הפלסטינים בתוכו.

בחסות המשא ומתן הרשמי עם הפלסטינים ניהלה ישראל משא ומתן עם עצמה ויצרה את הפשרה הפנימית שלה, שגשרה בין הרצון להעלים את הפלסטינים לבין ההכרה הפוליטית שהפלסטינים לא הולכים לשום מקום וכי הנסיבות הבין-לאומיות אינן מאפשרות היום חזרה על הגירוש של 1948. הודות לעליונותה הצבאית והדיפלומטית ניתקה ישראל את ירושלים

המזרחית ואת רצועת עזה מכלל המרחב הפלסטיני. פינוי ההתנחלויות מהרצועה — בין שתוכנן לקדם מטרה זו ובין שלא — סייע בהעמקת הביתור והפיצול הפנים-פלסטיניים. שטחי A ו-B בגדה המערבית (כ-39% מהשטח הנמצאים בסמכות מינהלית-אזרחית של הרשות הפלסטינית) הם שעתוק בהקטנה של רצועת עזה המנותקת והנפרדת: איים מפורזים ששלושה חיילים ושער ברזל יכולים לנתק אותם זה מזה באבחה אחת. בתפיסה הישראלית זוהי "המדינה הפלסטינית הלא-כבושה", כמו שעזה היא ישות עצמאית שכביכול אינה כבושה עוד. משכנות העוני בירושלים המזרחית הם גרסה מוזנחת יותר של היישובים הפלסטיניים המוחלשים בתוך ישראל. ושטח C, כ-61% משטח הגדה המערבית, שבו נהנית ישראל משליטה אזרחית מלאה ושלפי הסכם הביניים היה אמור להימחק כקטגוריה עד שנת 1999 — נחשב בעיני ישראלים רבים לשטח של מדינת ישראל, או למצער "שטח במחלוקת". זוהי עתורת הקרקע הטבעית של הפלסטינים, והיא הולכת ונמוגה.

נדרשים עזות מצח, זחיחות לב ותחכום לא מבוטלים כדי להמשיך ולשלוט בשטח כבוש במשך חמישים שנה ולהתנער מכל מחויבות כלפי האוכלוסייה הנכבשת. זו הפכה תמציתו של תהליך אוסלו: גם להרוויח מהכיבוש וגם להטיל את עול תחזוקתו על מדינות העולם ועל הפלסטינים ההולכים ומתרוששים. זהו ההיגיון הפנימי של הסכם שנתפר מלכתחילה לפי מידותיהן של ההתנחלויות — האמצעי של שנות השבעים שהפך למטרה קדושה — ודרישתן להישאר ולהתרחב.

החטא המכונן

בנקודה זו עלינו לעצור, לנשום עמוק ולומר שוב: שיטות הקולוניזציה וההעלמה הנחלנית המתוארות כאן אינן מוגבלות רק לשטח שנכבש ב-1967. קו ישיר והיגיוני נמתח בינן לבין הפרקטיקות שנקטה התנועה הציונית לפני 1948 (גם אם הנסיבות היו שונות בתכלית) בגירוש הפלסטינים במהלך המלחמה ובמניעת שיבתם לאחריה, ובהצרת המרחב הפיזי של אלה שנתרו לאחר המלחמה, רישושם ודיכויים.

בתרבות הפוליטית הרווחת כיום בישראל, ההתעקשות לדון בסכנה שנושאות עמן ההתנחלויות נתקלת בתגובות הפוכות ומשלימות: הרוב אומר שמאחר שאין הבדל בין כרמיאל לאריאל, הכול לגיטימי, כשר וצודק. המיעוט אומר שהקו הירוק מפריד בין טוב לרע. עוד מיעוט קטן גורס שאי-אפשר להתכחש לשורשים שהצמיחו המתנחלים ביישוביהם, ולכן כל פתרון צריך להביא בחשבון שהמתנחלים יישארו לגור בבתיהם. ומיעוט ישראלי קטן אף יותר — שעם העמקת הקולוניזציה הנחלנית קולו הולך ומתחזק — טוען כי מאחר שאין הבדל מוטב שנתמקד בכרמיאל, כי הרי הבסיס עצמו רקוב ובלתי לגיטימי.

לרבות ממדינות העולם יש מן הסתם חטאים מכוננים משלהן; עם זאת, כיוון שעניינה של מסה זו הוא ישראל אנו רואים חובה לשוב ולהדגיש כי אין להמעיט בחומרתם של גירוש הפלסטינים ב-1948, גזלת מולדתם, הסירוב לאפשר את שיבת הפליטים, ודחיקת הפלסטינים

אזרחי ישראל למעמד של אזרחים מסוג ב ואף למטה מזה.¹⁰ סירובה של ישראל לנצל את ההזדמנות שהעניקו לה הפלסטינים בשנות התשעים ולהתנתק מהאפיונים הקולוניאליים-נחלניים הבראשיתיים שלה רק הדגיש את הדמיון בין השנים שקדמו ל-1967 לשנים שבאו בעקבותיה. נוכח הדמיון הברור בפרקטיקות ותחושות הרציפות שהוא מקנה, לא נחדול מלהתריע מפני הרסנותו הממאירה של מפעל ההתנחלויות.

כאן ראוי להתעכב על הבדל מרכזי אחד שבכל זאת קיים בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק, והוא מעמד האזרחות של כ-1.7 מיליון פלסטינים בתוך גבולות המדינה. זהו מעמד שקורם כול מגן עליהם מפני מגמות הגירוש ההמוני הנסתרות והגלויות הקיימות במדינה למן הקמתה. לא מקרה הוא שהימין בישראל ובראשו שדולת ההתנחלויות המתרחבת, וגם ימין-מרכז כמו חלקים ב"יש עתיד" והמחנה הציוני, מנסים לערער את מעמד האזרחות ולהפכו לחסר שניתן על תנאי.

החקיקה האנטי-דמוקרטית והאנטי-ערבית המסיבית בשתי הקדנציות האחרונות של ממשלת בנימין נתניהו וההסתנות נגד אזרחי ישראל הפלסטינים (למשל "טרור ההצתות") מעידות עד כמה מעמד האזרחות שלהם שבירי ועד כמה תהליכי השילוב של פלסטינים בחברה הכלל-ישראלית אינם ליניאריים. עם זאת, מעמד האזרחות עדיין מהווה מכשול בפני מגמות ההעלמה והדהיקה של הפלסטינים, שקיימות בחברה היהודית ומתחזקות ככל שהדיון מציג את ההתנחלות כזכות אלוהית וכפסגת הציונות העכשווית.

עד העברת הסמכויות האזרחיות לרשות הפלסטינית (ברצועת עזה ב-1994 ובגדה המערבית ב-1996) גירשה ישראל מאות אלפי פלסטינים תושבי השטחים שנכבשו ב-1967: אם בצורה אקטיבית, כענישה פוליטית, ואם פסיבית – בהציבה שורה של מגבלות על שובם של אנשים שנסעו לחו"ל מסיבות שונות. זה אולי אחד ההישגים הפלסטיניים היחידים של הסכם אוסלו: חירות זו לגרש מהרצועה ומהגדה ניטלה מישראל עם הקמת הרשות, אם כי ישראל היא עדיין המחליטה מי הפלסטינים (או בני זוגם) שיורשו לחזור מהתפוצה ולקבל מעמד ותעודת זהות כתושבי הגדה או הרצועה. במשך השנים ובהכשר בג"ץ שללה ישראל את מעמד התושבות של אלפי פלסטינים ירושלמים, והיא עדיין שומרת לעצמה את החירות לגרש תושבי מזרח ירושלים בתירוצים בירוקרטיים-מינהליים או פוליטיים. זו הסיבה העיקרית שדוחפת פלסטינים ירושלמים לבקש אזרחות: לא בשל הערצת השליט, לא מתוך בגידה או חולשה, אלא כדרך להבטיח לעצמם חופש תנועה ועבודה בחו"ל או מגורים בגדה המערבית בלי שהדבר יעלה להם בגירוש מירושלים או מהארץ. כי ממש כמו ישראלים יהודים וילדיהם החיים בחו"ל, שמעמד האזרחות שלהם אינו מתבטל בשל כך – כך גם לא מתבטל מעמדם החוקי של פלסטינים אזרחי ישראל וילדיהם החיים בחו"ל לתקופות ארוכות או לצמיתות.

¹⁰ הצלחת הפרויקט הקולוניאלי-נחלני של הציונות התאפשרה במידה רבה הודות לנסיבות היסטוריות ופוליטיות כבדות משקל – הרייך השלישי והג'נוסייד, וסירובן של רוב מדינות העולם לקלוט את הפליטים היהודים בשנות השלושים ולאחר 1945.

מעמד האזרחות מכרסם במגמות ההפרדה האינהרנטיות לתנועה קולוניאלית-נחלנית. אמנם עדיין רבים מהישובים הקהילתיים הישראליים-היהודיים (ובכללם הקיבוצים – בוודאי בגלגול הקודם הכמו-סוציאליסטי שלהם אך גם בגלגול המופרט) סגורים בפני מצטרפים פלסטינים אזרחי ישראל, אבל הם יכולים לעבור ולהתגורר לא רק (באדמה שהופקעה ממשפחותיהם) בנצרת עילית ובכרמיאל, אלא גם בהתנחלויות שמוגדרות שכונות ירושלמיות, בדיוק משום שהן נחשבות חלק מישראל, כמו פסגת זאב והגבעה הצרפתית (ראו יעקובי ופולאן בגיליון זה). לעומתם, לפלסטינים תושבי הגדה אסור אפילו להיכנס לשטח ההתנחלויות בלא אישור מיוחד, לא כל שכן לגור בהתנחלויות עירוניות גדולות כמו מעלה אדומים ואריאל, הבנויות על אדמותיהם.

מעמד האזרחות אינו מגונן על הפלסטינים אזרחי ישראל מפני שיעורי עוני גבוהים, תוצאה ישירה של הפקעת אדמותיהם והזנחה ממשלתית מכוונת, אבל הוא מאלץ את המדינה להתחשב בנוכחותם וכופה עליה תהליכי הכלה כלכליים, מקצועיים ותרבותיים.¹¹ מול החוק הבין-לאומי הקובע כי מפעל ההתנחלויות כולו בלתי חוקי, הפכה הדרישה הישראלית להכיר ב"זכותם" של יהודים לחיות בבעלות אקס-טריטוריאליות המתנפחות והולכות בגדה המערבית (כולל בירושלים המזרחית) לליבה של הפוליטיקה הישראלית ביישומיה הצבאיים, הדיפלומטיים והתכנוניים. שדולת ההתנחלויות המתחזקת והמשתרשת במוסדות המדינה מפצה על הדשדוש הדמוגרפי בהפעלת לחצים על המוסדות הנחלניים הרשמיים, כדי שיזדרזו לגרש למובלעות A ו-B את הפלסטינים המתגוררים בשטח C (שהוא כזכור רוב שטחה של הגדה המערבית) כהקדמה להליכי סיפוח בחקיקה. השפה התוקפנית והשקרית של השדולה (הערבים הם "פולשים", בשטח C ובנגב)¹² היא פס קול ההולם היטב

11 כמה דוגמאות: ב-2016 הודיעה הממשלה על תוכנית שיקום ופיתוח במגזר הפלסטיני בישראל, למרות החקיקה האנטי-ערבית העקבית, אף שעדיין מוקדם לדעת אם תמומש התוכנית וכיצד. בין שהתוכנית מעידה שהפקידות מודה בקשר הסיבתי בין אפליה תקציבית לעוני ובין שהתוכנית נהגתה כי הנתונים נספרים בחישובים הכלכליים של OECD – היא בהחלט צעד בכיוון הנכון. לעומת זאת, השלטון הישראלי הצבאי העקיף והישיר בגדה המערבית וברצועת עזה הורס את הכלכלה הפלסטינית באמצעות מגבלות התנועה והשליטה על שטחי C. נתוני הכלכלה המידרדרת אינם כלולים בסטטיסטיקה הישראלית הרשמית ושום גוף ישראלי רשמי לא נדרש לסיבתיות שבין המדיניות להידרדרות הזאת, לא כל שכן לתקנה. דוגמאות נוספות הן התחייבותו של משרד הכלכלה להקצות משאבים לשילוב פלסטינים אזרחי ישראל בתעשיית ההיי-טק; בולטותם האינטלקטואלית והאמנותית של מספר הולך וגדל של אזרחים פלסטינים שחודרת מפעם לפעם את שכבות הגזענות וההדרה; ההתקפות על תיאטרון אל-מידאן בחיפה על שהעלה הצגה המבוססת על טקסט של אסיר פוליטי פלסטיני אזרחי ישראל, שהפכו אותו לזמן מה ל"אויב העם", אך בעקבות עתירה שהוגשה לבית המשפט נאלץ משרד התרבות להגיע לפשרה עם התיאטרון ולשוב ולהשתתף במימון תקציבו; ותחקיר של ערוץ טלוויזיה לא לוחמני שחשף כי בתי חולים מסוימים מפרידים בין ילדות יהודיות לערביות, שגרר את זימונם של מנהלי בתי החולים אל מנכ"ל משרד הבריאות לשיחה שבה הודגש בפניהם כי ההפרדה מנוגדת להנחיות.

12 אכן, גם בישראל קהילות פלסטיניות מאוימות בגירוש פנימי, אחרי עשרות שנים של קיום ביישובים שהרשויות אינן מכירות בהם ולכן אינן מתירות להם להתחבר לתשתיות ולבנות. בשני המקרים הדבר נועד לפנות שטח ליהודים, ומעמד האזרחות אינו מעלה ואינו מוריד, למעט תשומת לב ציבורית רחבה יותר.

את המתקפות הצבאיות והבירוקרטיות שמטרתן לתחזק ולחזק את ההתנחלויות — מתקפות המתקבלות כלגיטימיות וככורח המציאות. בעזרת ההתנחלויות ולמענן, מייצרת ישראל בשטחים שכבשה ב־1967 מציאות של נישול המבוססת על משטר הפרדה אתני, שהולך ומקצין בלי הרף ושמערכת הבלמים והאיזונים הפנימית שלו הולכת ונשחקת. התודעה של אלפי חיילים צעירים ומאות אלפי ישראלים אחרים הקשורים להתנחלויות בקשרי משפחה ועבודה מתעצבת בתוך מציאות לא נורמלית שעברה תהליכי נרמול, ואלו ממשיכים להזין אותה. הישגותם של המתנחלים בתוך הגדה המערבית מוצגת כמקבילה וכתנאי להשגת האזרחים הפלסטינים בתוך ישראל. אלא שככל שטכניקות הנישול נעשות אלימות ומרושעות יותר, כך הן מעודדות את פיתוחה של אידיאולוגיה גזענית אנטי־פלסטינית זחוחה, שאינה נעצרת בקו הירוק.